

határozó jelentősége van Szabad György személyiségének, történetirői és tanári munkásságának” — írják a szerkesztők a kötet előszavában. A kötet olvastán elmondhatom, hogy a szerzők mind szellemükben, mind felkészültségükben méltó tanítványai mesterüknek. (*A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára.* Kiadja: ELTE Bölcsészettudományi Kara.)

BÁBA IVÁN

Scserbatov: Paszkevics Magyarországon

I. Miklós cár 1849. április 23-án (= május 5-én) írta meg Ivan Fjodorovics Paszkevics varsói hercegnek azt a levelét, melyben közli „kedves atyai parancsnokával”, hogy a korábban tervezettnél jóval nagyobb haderővel kíván az osztrák uralkodó segítségére sietni, s a Magyarországra, az ottani lázadás elfojtására bevonuló haderő főparancsnokául őt nevezi ki:

„A jelenlegi helyzetben, úgy gondolom, valóságos segítséget ke'1 nyújtanunk, nem elszigetelten, hanem az összes számításba vehető erővel, úgy, hogy a várt siker kétségtelen legyen. Te magad vezesd új győzelmekre, nagylelkű, segítő tette hadseregemet, segítsen meg bennünket az Isten, s te légy az ő eszköze!”

A levél teljes szövege olvasható a Bibliotheca Historica egyik legutóbb megjelent kötetében. Ez a kötet az 1848/49-es forradalomra és szabadságharcra vonatkozó szép számmal napvilágot látó kiadványok között különös figyelemre tarthat számot. Alekszandr Petrovics Scserbatov *Paszkevics Magyarországon* címen megjelent munkáját és a csatolt okmánytárat ugyanis nemcsak a történelmünk iránt érdeklődő olvasók, hanem a korszak kutatói is érdeklődéssel forgathatják. Ennek főként az az oka, hogy a szabadságharc sorsát eldöntő cári intervenció orosz levéltári forrásai nehezen vagy egyáltalán nem hozzáférhetőek voltak miatt a történészek számára is jórészt ismeretlenek s így kiaknázatlanok. (Bizonyos mértékben kivételt képeznek Andics Erzsébet és az ungvári történészprofesszor, Váradi Sternberg János kutatásai). Az e téren egyébként megmutatózó tájékoztatlanságra utal az a tény is, hogy a tizkötetes „Magyarország története” szabadságharcra foglalkozó kötetének (*Magyarország története. 1848—1890.* 1—2. köt. Bp. Akadémiai Kiadó, 1979) bibliográfiájába bekerült nyomtatásban is megjelent orosz forrásokra vonatkozó adatok mindegyike pontatlan vagy téves. E bibliográfiában Scserbatov hatkötetes Paszkevics-életrajza nem is szerepel, holott e munka eredeti orosz kiadása megtalálható Budapesten, az Egyetemi Könyvtárban. Címe: General-feldmarsal knjaz'Paszkevics, jego zszizny i gyejatyel'noszty. Po nyeizdannüm isztocsnikam szosztavil General'nogo Staba General-Lejtenant knjaz' Scserbatov. 1—6. köt. Szankt-Petyerburg. 1888—1899. (Az 5. kötethez tartozik egy kiegészítő kötet is.) Az említett bibliográfiában e mű helyett csak az 1948-ban kiadott „Két emlékirat az 1849-es cári intervencióról” című könyvecske szerepel, amelynek egyik darabja a Paszkevics-életrajz 6. kötetének rövidített változata, ráadásul szlovák nyelvből fordítva.

Most tehát a szóban forgó Paszkevics-biográfia teljes 6. kötetének magyar

szövegét veheti kézbe az olvasó. A fordítás Gerencsér Zsigmond érdeme, az utószót Katona Tamás írta, a jegyzetanyagot és a névmagyarázásokat szintén ő állította össze.

Scsersbatov herceg, a cári vezérkar altábornagya azonban nem szigorúan vett életrajzot írt, hanem azokat az eseményeket ismertette, melyeknek egyik főszereplője Paszkevics volt, így ebben a kötetben a magyarországi cári intervenció rövid történetét tárgyalta.

Paszkevics tábornagy 1849-ben 67 éves. Mögötte csaknem fél évszázados fényes katonai karrier, hiszen részt vett a cári birodalom XIX. század első felében vívott szinte valamennyi háborújában: harcolt Kis-Ázsiában a törökökkel, 1812-ben és 1815-ben a franciák ellen, küzdött a kaukázusi hadszíntéren. 1827-ben bevette Jerevánt, és 1829-ben békét kötött Perzsiával, melynek értelmében a perzsák az orosz birodalomnak átengedték a jereváni és nahicse-vanszki kánságokat. Paszkevics tábornok ekkor katonai érdemeiért elnyerte a Jereván grófja címet. Az ellenfél ismét Törökország, majd megint a Kaukázus következik. Innen Paszkevics, már mint tábornagy, az uralkodótól egészségi állapotára való tekintettel visszahívását kéri. 1831-ben a lengyel felkelés levezésével kiérdemli a Varsó hercege címet, s 1832-től haláláig, 1856-ig, a Lengyel Királyság helytartójaként működik.

A népek tavasza tehát Varsóban találja. Paszkevics bízik abban, hogy Oroszország nem lesz kénytelen beavatkozni az európai ügyekbe, s feszülten figyeli a poroszországi helyzetet, a Poznańi Nagyhercegség lengyel mozgalmait, a frankfurti parlament működését, s közben minden eshetőséggel számolva felkészíti a hadsereget: nagyobb haderőt összpontosít a birodalom nyugati határainál, fokozott erővel folytatja az élelmiszer- és takarmánykészletek felhalmozását, a lóvásárlást, majd felfüggeszti a katonák szabadságolását.

Miklós cár és Paszkevics herceg figyelme azonban 1848 őszétől egyre inkább a belső nehézségein urrá lenni nem tudó osztrák császárság felé fordul, s az osztrák udvar olmtüzi tartózkodásának idején felvetődik annak a lehetősége, hogy az osztrák uralkodó az orosz birodalomhoz fordul segítségért. Az október 6-i bécsi forradalom leverése és a Schwarzenberg-kormány megalkakulása, majd I. Ferenc József trónralépése után azonban Miklós cár abban reménykedett, hogy az osztrákok saját erejükből képesek lesznek a rendet helyreállítani, ami azonban véleménye szerint nem könnyű feladat — erre utal a cár Paszkevicshez írt 1848. december 15-i (= december 27-i) levelében: „Az alapoktól kell újraépíteniük szétzüllesztett államukat, s egy ennyire vegyes összetételű birodalomban csak úgy lehet összefogni a különböző népeket, ha nem adják fel az egységes vezetés elvét. Ez az elv, véleményem szerint, csak a megbízható hadseregére épített egyeduralkodói rendszerben érvényesíthető, mást elképzelni nem tudok.”

Scsersbatov a cár és Paszkevics herceg levelezésén keresztül ismerteti azokat a körülményeket, melyeknek hatására I. Miklós, látva az osztrák udvar tehetetlenségét, végül a magyarországi intervenció mellett döntött: „Elismérem, hogy nagyon nem akarózik beleavatkozni ebbe a dologba. A múltbéli példák alapján előre látom, hogy az egész csupán irigykedést, hálátlanságot és gonoszságot szül, és igazán nem avatkoznék be, ha nem volna az én bajom is, azaz ha nem látnám Bemben és a Magyarországon levő többi szélhámosban nemcsak Ausztria, hanem az egész világ rendjének, nyugalmanak ellenségeit, a gazembereket, gonosztevőket és gyilkosok megtestesítőit is, akiket a saját nyugalomunk érdekében meg kell semmisítenünk” — írja a cár 1849. április 8-án (= április 20-án) a hercegnek.

Az első tervek alapján kisebb erők vonultak volna fel az osztrákok segítségére: gróf Rüdiger tábornok parancsnoksága alatt mindössze a megerősített III. hadtest lépte volna át a magyar határt. A honvédsereg tavaszi győzelmei és az osztrák udvar ismételt kérésére azonban a cár végül úgy döntött, hogy Magyarországra küldi az egész II., III., IV. hadtestet, az V. hadtest nagy részét (ez utóbbit Erdélybe), az I. és II. tartalék lovas hadtestek egyes alakulatait és tíz kozák ezredet, vagyis a mielőbbi biztos győzelem érdekében mintegy 180 ezer fős hadsereget.

Scserbatov a magyar hadjárat történetének megírása során nem jutott hozzá osztrák és magyar iratanyaghoz, így műve nem igazán megbízható és alapos, adatai pedig, főként az osztrák és magyar haderőre, hadműveletekre, veszteségekre stb. vonatkozóan gyakran hibásak, illetve pontatlanok. Számmunkra könyvének értékét az adja, hogy orosz, főként a Paszkevic család levéltárából származó források alapján dolgozott, s e levéltári anyagot bőven is idézi. Sőt a kötethez 112 darabból álló okmánytárat is csatolt. E rendkívül izgalmas dokumentumanyag nagy részét Miklós cár Paszkevic herceghez 1848 és 1849 folyamán írt 85 levele teszi ki.

Szerzőnk természetesen Paszkevic érdemeit méltató, katonai hírnevét megőrkítő életrajzot írt, így a hadjárat eseményeinek átfogó, komoly elemzésétől eltekintett. Művének torzításai is részben a fentiekből adódnak: a cári és a magyar haderő között lezajlott minden kis összecsapás jelentékeny sikerként és győzelemként jelenik meg a könyv lapjain, így például az héthársi, lófalusi, somosi elővédek közötti csatározások, melyekben a magyarok jóval kisebb erőkkel vettek részt, mint amennyivel Scserbatovnál szerepelnek. (A torzítások persze a hadijelentések túlzásainak átvételéből is adódnak.)

A valóságban a cári haderő a magyarországi főhadszíntéren nem aratott egyetlen jelentős győzelmet sem, és nem sikerült döntő ütközetre kényszerítenie a vele szemben álló magyar hadsereget.

Erdemes Scserbatov művét összevetni azokkal a visszaemlékezésekkel, amelyeket a hadjáratban részt vett cári tisztek írtak benyomásaikról, ezekből ugyanis nem hiányzik a főparancsnok magyarországi tevékenységének bizonyosfokú bírálata sem. Lássuk, mit ír például Görgey 1849. július 17-i váci visszavonulásáról Leontin Pavlovics Nicolai báró, cári szárnysegéd, aki a hadjárat idején futárszolgálatot teljesített Varsó (ott tartózkodott a cár) és a magyarországi főhadiszállás között: Varsóból visszatérve, július 20-án (= augusztus 1-én) a következő bejegyzést tette naplójába: „... délután három óra körül érkeztem Csegére. Néhány ismerőssel összefutottam, s egyenesen a tábornaghoz siettem... Arckifejezése megdöbbentett: arcán fáradság nyomát láttam, s nekem úgy tűnt, hogy megöregedett azóta, mióta elutaztam a főhadiszállásról... ”

A főhadiszálláson uralkodó hangulat meglepett: távozásom óta jelentős mértékben megváltozott. A hadjárat menetével kapcsolatban valamiféle általános elégedetlenség volt a levegőben... A váci ütközetről szóló elbeszélések akaratlanul is meghökkentettek: úgy tűnik, mintha minden feltétele összejött volna annak, hogy ott az ellenséget teljesen szétverjük. Ehelyett azonban az nyugodtan és zavartalanul visszavonult. Bár Rüdiger tábornok először parancsot kapott az üldözésre, de csak Balassagyarmatig jutott, mikor tekintet nélkül valamennyi ellenvetésére és az üldözés folytatását követelő erősködésére, azt az utasítást kellett végrehajtania, hogy a tábornaggal történő egyesülés céljából vonuljon vissza Gyöngyösre... ” Görgey váci elvonulása miatt egyébként maga a cár is elégedetlen volt. Mint Scserbatov által közölt leveleiből

kiderül, Görgey seregének megsemmisítését, mivel véleménye szerint ezen állt vagy bukott a hadjárat sikere, egyre türelmetlenebbül várta: „Nagy kár, hogy Vác alatt vagy azután nem sikerült megsemmisíteni Görgey seregét” — írja 1849. július 13-án (= július 25-én), majd július 16-án (= július 28-án) pedig ezt: „Mindig abban reménykedtem, hogy még a Tiszán való átkelés előtt meg tudod semmisíteni Görgey hadseregét... Türelmetlenül várom híreidet, mi van veled, meg van-e már semmisítve Görgey...” Július 25-én (= augusztus 6-án) az alábbiakat veti papírra: „Sajnálatosnak tartanám, ha Görgeynek hadseregünk megkerülésével sikerülne eljutnia Nagyváradra, pedig, mint a jelenlegi helyzet mutatja, így lesz!...

Sehogy sem tudok napirendre térni afölött, hogy Görgey Komárom elhagyása után hogyan kerülhette meg hadseregünknek előbb a jobb-, aztán a bal-szárnyát, hogyan tehetett ilyen hatalmas kört, hogyan teremhetett délen, hogyan egyesülhetett az ottani erőkkel! S mindezt az általad vezetett 120 000 főnyi bátor és fegyelmezett hadseregünk ellenében.” S végül augusztus 1-én (= augusztus 13-án) így ír: „Azt reméltük, hogy a fősereget, vagyis Görgeyt már a Dunánál vagy a Tiszánál meg tudjuk semmisíteni. Ez a sereg, noha már két vereséget szenvedett, és meglehetősen szétzüllött, még mindig létezik, s ha a többiekkel egyesülni tud, veszélyt hozhat az osztrákokra, ha magukra maradnának a harcban. Azt hiszem, ha nem kellene Görgey seregével vesződnünk, egyetlen hadtestünk elegendő volna, így viszont valamennyi csapatunk bevetésével úgy kell befejezni a dolgot, hogy dicsőségére váljon fegyvereinknek.”

Dmitrij Lihutyin, a IV. hadtest egyik törzskari tisztje a magyarországi hadjáratot áttekintve a következőket írja: „Magyarországi hadjáratunk folyamán nem került sor egyetlen jelentős ütközetre sem, s az a tény, hogy a háborút gyorsan és szerencsésen sikerült befejeznünk, azt a látszatot keltheti, mintha fellépéseinket a nyugodt méltóság jellemezte volna, mintha tudatosan kerültük volna a jelentéktelen csetepatékat, s ily módon a magyar seregeket egy helyre terelve, fegyverük letételére kényszerítettük volna őket — vagyis a háború eseményeit ilyen formán úgy is magyarázhatnánk, hogy éppen a fenti taktikával akartuk célunkat elérni — s el is értük. [...] A magyarországi hadszíntéren nyilvánvalóan nem az volt a szándékunk, hogy a magyar seregeket egy helyre tereljük, hanem az, hogy minél hamarabb szétverjük őket. Galíciából ezért nyomultunk gyorsan előre egészen Vácig, így elválasztván egymástól a magyar erőket, ezért támadtunk Vácnál és Debrecennél, s ugyanezért vállaltuk a kimerítő, erőtetett meneteléseket is. A haderők aradi összpontosítása nem a mi tervünk volt, hanem éppen a magyaroké; nekünk előnyösebb lett volna, ha, miután sikerült seregeiket egymástól elválasztani, szétverjük őket még az említett egyesülés előtt... Görgey váci, miskolci, debreceni sikeres visszavonulását mindenütt, még hadseregünknel is úgy könyvelték el, hogy mi kudarcot vallottunk, s ebben nekünk, a háború résztvevőinek nem is volt mit kételkednünk.”

A „magyar háború” kimenetele az osztrák és orosz szövetségesek hatalmas erőfölénye miatt tehát nem volt ugyan kétséges, de Világosig a cári hadsereg útját nem kísérték látványos katonai sikerek. Az ellátási nehézségekkel, kolerával bajlódó cári erők főparancsnokát óvatosságra készítette, bizonytalanságban tartotta Görgey rendkívül ügyes manőverezése is, amely Paszkevic számára alátámasztotta a magyar sereg létszámának alapos felnagyítását tartalmazó híreszteléseket. Ugyanakkor nem volt összhang Haynau osztrák főparancsnok és Paszkevic tábornagy között sem. Az osztrákok nem teljesítették

a cári hadsereg ellátására vonatkozó ígéreteiket s hadműveleteiket sem hangolták össze szövetségeseikkel. Az osztrákok és oroszok közötti ellenszenv, ellentétek mélyülésével párhuzamosan nőtt a rokonszenv a magyarok irányában. Ez a rokonszenv a visszaemlékező tisztek írásainak nagy részében nyomon követhető. „Mi az osztrákoknak jöttünk segíteni és segítettünk is nekik, de rokonszenvünk szemmel láthatólag hirtelen azok felé fordult, akik ellen fellépünk” — írja a már idézett Lihutyin.

Paszkevics herceg tartott az általa „félőrültnek” titulált Haynau és általában Bécs magyarok elleni kegyetlen megtorlási szándékától, s némileg felelősnek érezte magát a cári haderő előtt kapituláló magyar hadsereg és parancsnokai sorsáért. Ezért az alábbi sorokat vetette papírra Miklós cárhoz szóló levelében: „Nagy zavarban vagyok. Görgey felséged nagylelkűségére számít. Akasztófára juttathatom-e mindazokat, akik felséged jóságában reménykednek? Csak azért, mert felséged hadainak adták meg magukat, szigorúbban büntessék őket? ...

Mi lesz, ha a többi lázadó alakulat megtudja, hogy társaikat kegyetlenül átadtuk az osztrákoknak, akik már csak azért is bosszút állnak rajtuk, mert felséged nagylelkűségében bízva tették le a fegyvert. Beleegyezhetem-e én ebbe? Az egyezmény értelmében jogaim nincsenek. De az osztrák császár nem teheti meg, hogy ne egyezzek bele az amnesztiába, amely megnyugtatná az országot. A politika ezt megköveteli. Bízom benne, hogy nem sok embert fognak megbüntetni. De az ország még évekig izgalomban lesz ...

... Nem tudom, miként vélekedik felséged Ausztriáról, de ha fennállása felséged politikája szempontjából nélkülözhetetlen, akkor az amnesztiát meg kell adni, és a régi alkotmányt vissza kell állítani.”

I. Miklós cár fiát Bécsbe küldte és Ferenc Józsefnek valóban a megbocsátás útját javasolta. A magát győztesnek érző Haynau azonban uralkodója és az osztrák kormány jóváhagyásával a közbenjárástól függetlenül döntött és intézkedett az orosz hadsereg által átadott magyar hadifoglyok sorsáról. Ismeretes, hogyan. (*Európa.*)

ROSONCZY ILDIKÓ

„...a siker minden reménye nélkül...”

KORTÁRSÁK BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRÉRŐL

A kötetet szerkesztő és a bevezető sorokat író Vigh Károly idézi Bajcsy-Zsilinszky Endrét, aki 1944 novemberében, a magyar katonai ellenállás ügyét tárgyalva, a katonai ellenállás teljes reménytelenségét hangsúlyozó Tombor Jenőnek így válaszol: „... a siker minden reménye nélkül vállalom a magyarság érdekében a végső áldozatot.”

Akár mottója is lehetne Bajcsy-Zsilinszky egész életének ez a szomorú és mégis heroikus, tragédiát, de egyben erőt is sugárzó mondat. Mert nem